

УДК 821. 161. 3

Г.М. Ішчанка*канд. філал. навук, дац., дац. каф. беларускага літаратуразнаўства
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна***КАНКРЭТНА-ГІСТАРЫЧНЫ ЗМЕСТ І АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧАЕ ЗНАЧЭННЕ
АПАВЯДАННЯ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА «МАКАРКАВЫХ ВОЛЬКА»***У артыкуле зроблена спроба новай інтэрпрэтацыі апавядання Кузьмы Чорнага «Макарковых Волька», асэнсавана аўтарская пазіцыя і спосабы яе выяўлення ў творы.*

Волатам слова называў Кузьму Чорнага Васіль Быкаў, аддаючы даніну павагі таленту класіка нацыянальнай літаратуры, яго самаахвярнаму служэнню Бацькаўшчыне. Кузьма Чорны расцэньваў культуру як наймагутнейшую з'яву жыцця краіны, як адзін са сродкаў «творчасці гэтага жыцця». Гэтым разуменнем абумоўлена незвычайная працавітасць пісьменніка. Галоўныя мастацкія здабыткі Кузьмы Чорнага ў 1930-я гг. адносяцца да жанру рамана. У перыяд дэфармацыі ў грамадстве сістэмы духоўных, маральна-этычных каштоўнасцей пісьменнік працаваў над творами, якія не страцілі сваёй актуальнасці і сёння, бо звернуты да сумлення кожнага чытача.

Апавяданне «Макарковых Волька» ўпершыню было апублікавана ў 1938 г. Можна меркаваць, што напісана яно К. Чорным перад яго арыштам, які адбыўся ў кастрычніку 1938 г. Пісьменніку пашанцавала: у чэрвені 1939 г. яго выпусцілі. Аб тым, што прыйшлося перажыць мастаку слова ў засценках, можна ўявіць па сухой інфармацыі з дзённіка. «У яжоўскай турме ўвосень 1938 года мяне саджалі на кол, білі вялікім жалезным ключом па галаве і палівалі збітае месца халоднай вадой, паднімалі і кідалі на рэйку, білі паленам па голым жываце, устаўлялі ў вушы папяровыя трубы і раўлі ў іх на ўсё горла, уганялі ў камеру з пацукамі, але рук у кайданы не замыкалі» [1, с. 591]. Такімі метадамі дабіваліся ў пісьменніка прызнання, што ён польскі шпіён, які на гарадскім рынку выпытваў сакрэтную інфармацыю. Сапраўды, пісьменнік любіў размовы з вясковымі людзьмі, што прыезджалі на рынак у Мінск, але нехта ўбачыў у гэтым занятку небяспеку і паслаў адпаведны сігнал у следчыя органы.

Апавяданне «Макарковых Волька» – гэта пісьменніцкая спроба адказу на балючыя пытанні грамадска-палітычнага жыцця краіны ў 30-я гады мінулага стагоддзя, мастацкі дакумент таго змрочнага часу. Неабходна ўлічваць, што Кузьма Чорны, працуючы над творами, знаходзіўся пад уплывам знешняй і ўнутранай цэнзуры. Данінай сацыялагізатарскай крытыцы, якая ў 1930-я гг. патрабавала ад пісьменнікаў ухвалення вынікаў «вялікага пералому», можна лічыць апісанне ў творы новай вёскі: «За апошнія гады на ранейшай вуліцы асталася не больш палавіны хат: хто будаваўся, хто выходзіў на шырэйшую разлегласць... Стаяла многа новых дамоў. ...З поўдня ад пасёлка, як вокам акінуць, цягнуўся нядаўна засаджаны калгасны сад. З другога боку ішлі калгасныя гаспадарчыя пабудовы. Маладыя таполі, клёны і каштаны стаялі жоўтыя паабапал дарогі» [2, с. 490].

Пісьменнік, паэтызуючы новую вёску, не пабаяўся паказаць, што новы лад будаваўся ў краіне на руінах старога. Ахвярамі бальшавізму сталі царква і хрысціянскія каштоўнасці. Сімвалам іх занябання ў апавяданні з'яўляецца апісанне будынка, што сірацее поруч з кааператыўным праўленнем: «Царква была зусім трухлявая. Гнілая шалёўка не трымалася на цвіках і сыпалася ўніз спаракхнелымі кавалкамі. Доўгія цвікі скрозь тырчалі на сцяне» [2, с. 491].

Апавяданне Кузьмы Чорнага «Макаркавых Волька» вылучаецца прыпавесцыйнай маштабнасцю маральна-філасофскага малюнка. Канфлікт твора пры ўдумлівым працытанні з побытавага перарастае ў сацыяльны.

Тонкі псіхолаг і чалавеказнаўца, Кузьма Чорны супрацьпастаўляе Сафрону Дзядзюлю, абмежаванаму кар’ерысту і прыстасаванцу, Вольку Макаркавых – носьбіта «прасветленага інтэлекту і чулага сэрца». У апавяданні па-майстэрску створаны тып бяздушнага кар’ерыста, які нахрапіста лезе ў «цэнтр вялікіх» спраў. Жывучы ва ўмовах падазорнасці, страху, разгулу подласці, К. Чорны спрабуе знайсці адказ на пытанне, чаму пакутуюць ні ў чым не вінаваты сумленныя людзі, а гаспадарамі новага жыцця становяцца падобныя да Дзядзюлі тыпы. У творы аўтар акрэслівае некалькі прычын такой грамадскай сітуацыі. Адна з іх выяўляе пазіцыю шматлікіх ахвяр, якія да апошняй хвіліны жыцця свята верылі ў тое, што ў іх пакутах вінаваты даносчыкі і паклёпнікі. Абвінавачаныя пісалі лісты ў высокія інстанцыі з малітоўнай просьбай разабрацца ў іх справе. У апавяданні гэтая тэндэнцыя выяўлена ў прыхаваным аўтарскім папроку: «Нават самыя лепшыя працаўнікі да яго прывыкалі, што трацілі патрэбу падумаць пра яго, а што гэта за чалавек такі». Нібы апраўдваючы недальнабачнасць «лепшых працаўнікоў», Кузьма Чорны дадае, што ў справе прыстасаванства «Сафрон Дзядзюля быў сапраўдны талент, можна сказаць, глыбокі і тонкі» [2, с. 489].

Кіпучая дзейнасць кар’ерыста не магла быць незаўважанай аднавяскоўцамі. Аднак іх рэакцыя на паводзіны «актывіста» ў многім паказальная. Праз такую рэакцыю Кузьма Чорны не толькі характарызуе жыхароў адной канкрэтнай вёскі, але і выяўляе тыповую нацыянальную рысу беларусаў. «Вядома, з такога чалавека кпілі ў кожнай хаце, але за вочы. У вочы ж ніхто не хацеў з ім звязвацца, кіруючыся прыказкай, што «воўк сабакі не баіцца, але звягі не любіць» [2, с. 489]. Кошт такой «мудрасці» аднавяскоўцаў спаўна зведаў Вольчын бацька, які меў толькі і занятку, што з ранку да вечара вісець крукам у сельсавеце, дамагаючыся даведкі. Аднак як ён ні намагаўся дапамагчы дачцэ, у адзіночку з Дзядзюлем не справіўся. Таму, «злосны на ўвесь свет, ён напісаў дачцэ горкую праўду, што не мае больш сіл і цярплівасці» [2, с. 489].

З біяграфіі пісьменніка вядома, што апошнія свае дні К. Чорны дажываў у невялічкім катушку, які быў непрыгодны для жыцця і творчасці. Пакуты хворага, знявечанага чалавека ўзмацняліся тым, што на яго вачах раскашаваў чыноўнік Рыжыкаў, актывіст накішталт Сафрона Дзядзюлі. У дзённым пісьменніку занатаваў пачуцці, якія некалі перапаўнялі героя яго апавядання: «У нас няма ўласнага жыцця, мы ўсё аддаём дзяржаве. Мы аддалі дзяржаве свае душы і таленты, але мы не Рыжыкавы». У гэтым сумным аўтарскім прызнанні чуецца пратэст супраць такіх грамадскіх абставін, пры якіх кар’ерызм, прыстасавальніцтва і беспрынцыповасць становяцца нормай, а сумленнасць і таленавітасць пераўтвараюцца ў загану. Нават у апошні дзень свайго жыцця К. Чорны быў занепакоены гэтай грамадскай праблемай, аб чым сведчыць запіс у дзённым ад 22 лістапада 1944 г.: «Падхалімства, хабарніцтва, чыноўніцтва, паклёпніцтва – за апошнія гады падняліся на вялікую вышыню. Колькі нашай інтэлігенцыі без даў прычыны гіне ў турмах і на высылцы... Я гіну і не магу выкарыстаць як бы трэба свой талент. Сілы мае трацяцца і марнуюцца без карысці...» [1, с. 592]. Лішнім чалавекам у грамадстве адчуў сябе пісьменнік, бо, з’яўляючыся спадчыннікам традыцый сусветнай літаратуры, імкнуўся абудзіць сваёй творчасцю ў суайчыннікаў крытычны розум, здольнасць ад-розніваць Зло ад Добра.

Вобраз Сафрона Дзядзюлі пранізаны выкрывальна-сатырычным пафасам. Першая сустрэча Волечкі і Сафрона была непрыемнай для іх абоіх. Малая дзяўчынка зарагатала, калі ўбачыла, як іх конь расквітаўся з самаўпэўненым падлеткам, які «так асмялеў каля чужога каня, што надумаўся навырываць з яго хваста валасні сабе на вуду» [2, с. 487]. Разгневаны хлопчык «адбегся, хапіў сукаваты пошвырак і смальнуў каню

ў бок» [2, с. 487]. Другая крыўда была намнога страшнейшай: Сафрон не любіў успамінаць пра сваё няўдалае сватанне да Макаркавых Волькі. «Успаміны пра гэта былі прыкрыя. Але з-пад гэтай прыкрасці даволі ўпарта высоўвала галаву *ганарыстае задавальненне*» [2, с. 487], – заўважае аўтар. Адмаўляючы надакучліваму жаніху, Волечка называе яго «пустым ганарліўцам», тым самым дакладна адкрэслівае сутнасць яго характару. Ганарлівасць – гэта самаўпэўненасць, даведзеная да вышэйшай ступені. Цудоўны знаўца чалавечай душы, якога нездарма называюць беларускім Дастаеўскім, К. Чорны падрабязна аналізуе сімптомы духоўнай хваробы свайго героя. Адзін з іх – няздольнасць ганарліўца цяпець крытыку. З іроніяй аўтар сочыць за рэакцыяй Сафрона на Вольчыны заўвагі і адзначае: «Усе гэта было праўда. І тым больш зняважыла высокія Дзядзюлевы пачуцці» [2, с. 488]. Расказваючы пра іх, пісьменнік свядома пазбягае слоў «любоў», «каханне» і толькі праявіў канстатуючы: «праз пэўныя гады Сафрон Дзядзюля пачаў *ныць* па чарнавалосай Вольцы» [2, с. 488]. Ужо выбарам лексічных сродкаў Кузьма Чорны падкрэслівае няздольнасць ганарліўца любіць некага, апроч сябе. Яшчэ адным са спосабаў стварэння вобраза Дзядзюлі з’яўляецца ўдалае выкарыстанне аўтарам мастацкіх дэталей. Заўважаныя Волькай знакі прысутнасці, якія пакідае пасля сябе Сафрон: «кучу смецця», «попелу з папяросы», «пяску і гразі з-пад ног», «сколаны і зрэзаны стол» – сведчанні духоўнай абмежаванасці героя, яго ўпартага нежадання лічыцца з інтарэсамі іншых людзей, якіх ён не праміне абсмяць. Хваравітая прага ўзвышэння выяўляецца і ў пазнаках героем свайго прозвішча. Дакараючы Сафрона, Волька гаворыць: «Калі ты возьмеш у рукі якую-небудзь рэч, то адразу пачнеш на ёй цвіком, шклом ці хоць запалкай вырысоўваць сваё прозвішча і зглуміш тое, што трымаеш у руках» [2, с. 488].

Змены ў грамадскім жыцці спрыялі рэалізацыі начальніцкіх амбіцый Сафрона Дзядзюлі. Аўтарская пазіцыя выяўляецца ў парадзіраванні казённа-бюракратычных штампаў, іранічнай ацэнцы дзейнасці вясковага «актывіста»: «Хоць работа ў яго дома і стаяла, але затое ён быў практыкам у тым, каб лезці ў цэнтр «вялікіх» спраў. Ён пакрысе лез у кааперацыю, у малочную арцель, а пасля і ў сельсавет... З некаторага часу ён пачаў нават дабірацца да раённага цэнтра, каб прымасціцца там, калі не на службу, то на годнасць раённага актывіста» [2, с. 488]. Чыноўніцкая пасада дапамагае Сафрону помсціць Вольцы. Ён атрымлівае задавальненне, даведаўшыся пра пакуты дзяўчыны, траціць спакой, калі, нягледзячы на яго шкодніцтва, Волька знаходзіць працу ў горадзе. Ганарлівец Сафрон Дзядзюля не можа задаволіць сваё жаданне помсты. На нейкі час яму здаецца, што «сваімі заявамі адпомсціўся Вольцы за колішнюю знявагу». Аднак вярта было Сафрону ўбачыць яе каля магіл бацькоў, адчуць самадастатковасць, упэўненасць дарослай прывабнай жанчыны, каб «у гэтую хвіліну ў яго з’явілася такое пачуццё, быццам яго асарамацілі перад усім светам» [2, с. 491]. Сафрон перажывае пякельныя пакуты ад усведамлення таго, што Волька закончыла медыцынскі інстытут. «Гэта жывы здзек з яго! Можна сказаць, што ніколі яшчэ раней ён не ненавідзеў Макаркавых Вольку так, як цяпер» [2, с. 492].

Такія, як Сафрон, тыпы лёгка судзяць іншых людзей, караюць, аднак няздольныя трымаць удары ўласнага лёсу, бо не маюць духоўнай апоры. У гэтым пераконвае чытача аўтар, калі перадае рэакцыю героя на яго хваробу. «Трэба сказаць, што Дзядзюля быў смелы і храбры толькі там, дзе добра і лёгка ішлося. Цяпер ім апанавала няшчасце, і ён ляжаў і думаў пра тое, што нічога лепшага няма, як жыць на свеце. Хвароба напалохала яго, ён баяўся» [2, с. 493]. У людзей, падобных Сафрону, адзінай каштоўнасцю ў жыцці з’яўляюцца яны самі. Ратуючы сябе, такі чалавек гатовы на ўсё. Перад Волькай-доктарам Дзядзюля-воўк імгненна пераўтвараецца ў авечку: «Будучы паслухмяным, як ягня, Дзядзюля бесперапынна выказваў просьбы – клапаціцца аб яго здароўі».

Кузьма Чорны сцвярджае, што ганарлівасць выпальвае душу ахвяры, ператвараючы чалавека ў раба страсці. Волечка ўратавала Сафрона, хвароба адступіла. Здавалася б, чалавек павінен быць удзячным і доктару, і лёсу, што прывёў жанчыну ў вёску, але ж – не, ён зноў пакутуе і мучыцца: «Як цвік з-пад малатка, яго мазгі прабівала думка, што на яго накладзена пячаць ганьбы: у цяжкую для яго хвіліну Волька прыйшла ратаваць яго» [2, с. 493]. Няшчасны чалавек Сафрон Дзядзюля не здольны радавацца жыццю, заўважаць прыгажосць навакольнага асяроддзя. Духоўная хвароба, даведзеная героем да вышэйшай кропкі, змушае яго зноў пісаць заяву на сваю выратавальніцу.

Трагізм сітуацыі паглыбляецца ўсведамленнем той акалічнасці, што гэты бяздушны чалавек займае пасаду дзяржаўнага чыноўніка. Ілюстрацыяй паклёпніцкага таленту і сімвалам эпохі з'яўляецца тэкст апошняй заявы Дзядзюлі. Апавяданне «Макаркавых Волька» напісана Кузьмой Чорным у жудасны для краіны час вынішчэння лепшых людзей нацыі. Заявы ганарлівага зайдросніка было дастаткова, каб знішчыць невінаватага чалавека. Ад імя дзясяткаў тысяч ахвяр вуснамі сваёй гераіні пісьменнік-гуманіст задае пытанне: «Нашто?» і дае адказ: «Так сабе, з ласкі на пацеху... Адным словам – чорт з ім...» [2, с. 495]. Тым самым мастак слова нагадвае чытачу, што кожны чалавек вольны ў выбары жыццёвых прыярытэтаў. Са сваёй ласкі мы аддаем душу Богу ці д'яблу.

Антыподам Сафрона Дзядзюлі ў апавяданні з'яўляецца Макаркавых Волька. Гэты вобраз створаны вельмі лаканічна. Некалькімі штырхамі К. Чорнаму ўдалося ўвасобіць аўтарскі ідэал чалавека. Спрытная, прыгожая, вясёлая Волька адмаўляецца ад стэрыятыпу ў выбары будучыні. Большасць дзяўчат у пачатку мінулага стагоддзя падпарадкоўвалася наканаванню: жаночая дарога – ад печы да парога. Гераіня Чорнага вырашыла вучыцца, адважылася ехаць ў горад. Савецкая ўлада адкрыла такую перспектыву для моладзі. Аўтар піша: «У яе і ў думках не было ісці замуж... яна хацела ехаць вучыцца» [2, с. 488]. Унутраны свет Волькі, яе маральна-этычныя ідэалы раскрываюцца праз характарыстыку, якую яна дала надакучліваму жаніху. У васьмнаццацігадовай дзяўчыны хапіла мудрасці спасцігнуць сутнасць Сафрона і смеласці сказаць яму праўду ў вочы.

Характар Волькі выяўляецца праз яе адносіны да бацькоў. Дзяўчына не можа ігнараваць непрыстойныя паводзіны Сафрона, які смяўся з яе маці. Нагадваючы Дзядзюлі аб яго ўчынку, дзяўчына імгненна змяняецца: «Апошнія словы Волька сказала гнеўна, гнеў гэты з'явіўся ў яе нечакана, пры ўспамінах аб гэтым выпадку» [2, с. 488]. Тым самым аўтар нібы гаворыць чытачу, што ў яго гераіні хопіць сіл супрацьстаяць хамству. Ён не расказвае нам, як дзяўчына перажывае непрыемнасці, што пасыпаліся на яе галаву. Даведаўшыся, што маці захварэла, яна вяртаецца з горада, каб яе даглядаць. Дзяўчына, шкадуючы бацьку, адмаўляецца ад грошай, з цягам часу сама высылае яму дапамогу.

Пашана да памяці пра бацькоў выяўляецца ў клопаце дачкі аб упарадкаванні іх магіл. Сталай жанчыне прыемна было слухаць удзячныя ўспаміны суседзяў пра яе бацькоў. Волька любіць людзей і навакольны свет. У яе адкрытая душа, чулае сэрца, бо як толькі яна пачула размову, аб тым што ў вёсцы захварэў Дзядзюля, нягледзячы на дажджлівае надвор'е, доктар сама прапанавала дапамогу: «Маладая жанчына адразу ўстала і папрасіла правесці яе да Дзядзюлі [2, с. 487]». Нават пасля таго, як хворы прызнаўся, што гэта ён не даў цвікоў, каб зрабіць агароджу на магілках бацькоў, Волька не перастае выконваць свой прафесійны абавязак, зноў пад дажджом ідзе да хворага.

На гэты раз лёс выпрабоўвае не толькі яе прафесійныя, але і чалавечыя якасці. Шукаючы паперу для рэцэпта, Волька знайшла чарнавікі заяў-даносаў Сафрона. «Глянуўшы ў іх, яна жажнулася, яна чытала чарнавікі Дзядзюлевых заяў на яе. «Вось чаму я гэтулькі пакутавала, цярпела ганьбу і не меншы здзек! Дрыжачай рукой яна адарвала ад чарнавіка палоску і пачала пісаць рэцэпт» [2, с. 488]

Гераіня Чорнага выяўляе ў гэтай сітуацыі незвычайную сілу волі, высакароднасць і міласэрнасць, якія прымушаюць яе быць літасцівай да ворага. Перамагаючы грэблівасць да паклёпніка, доктар лечыць цела пацыента, добра разумеючы, што душы яго ўжо не дапаможаш. У лісце да сяброўкі Волька прызнаецца: «Я хацела толькі аднаго: каб ён хутчэй паправіўся і каб больш не лячыць мне яго. Прыйшоўшы дадому, я доўга мыла рукі і думала: зусім можа быць, што ён зноў пачне займацца падобным шальмоўствам» [2, с. 495].

Непрыемнае адкрыццё, якое зрабіла гераіня ў роднай вёсцы, не паўплывала на яе жаданне вярнуцца працаваць у мясціны маленства, не разбурыла яе веру ў чалавечае і чалавечнасць.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Чорны, К. Дзённік / К. Чорны // Выбраныя творы / Уклад. і прадм. М. Тычыны; камент. М. Тычына, Я. Янушкевіч. – Мінск : Бел. літ. фонд, 2000. – С. 579–592.
2. Чорны, К. Збор твораў : у 6 т. / К. Чорны. – Мінск : Маст. літ., 1989. – Т. 3 : Аповесць, раманы, апавяданні. – С. 487–495.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 28.05.2015

Ishchanka G.M. The Concrete Historical Context and Humanitarian Value of the Story «Makarkavych Volka» Written by Kuzma Chorny

The article presents a new interpretation of the story written by Kuzma Chorny «Makarkavych Volka», examines the position of the author and the means of its expression in the work.